

4. Бюллетень III общеимперского съезда партии народной свободы. – 1906. – №4. – 24 апреля.
5. Южный край. – 1906. – 27 апреля (10 мая).
6. Кувшинов В.А. Программа партии кадетов // Вопросы истории КПСС. – 1991. – №8.
7. Программы политических партий в России / Под ред. и с предисловием И.В. Владиславлева. – М., 1919. – Вып. 1.
8. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку XX століття. – Тернопіль, 1991.
9. Медушевский А.Н. П.Н. Милюков: ученый и политик // История СССР. – 1991. – №4.
10. Боффа Дж. История Советского Союза / Пер. с итал. И.Б. Левина. – М., 1994. – Т. 1: От революции до второй мировой войны. Ленин и Сталин 1917-1941 гг.
11. Шелохаев В.В. Аграрная программа кадетов в первой русской революции // Исторические записки. – 1970. – Т. 86.
12. Рада (м. Київ).
13. Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – М., 1987.
14. Громадська думка (м. Київ).
15. Галай Ш. Конституционалисты-демократы и их критики // Вопросы истории. – 1991. – №12.

SUMMARY

Agrarian question was complicated for Ukraine from the beginning of the XX century and still now. The article is devoted to the analysis of propositions made by different political parties. As it is shown by the author there were offered many different determinations of this question, but none of parties had solved this problem up to 1917.

С.Г. Іваницька

ПРОБЛЕМА ПАРТІЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ СОЦІУМІ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ОЧИМА РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТІВ

Взаємовпливи, взаємотяжіння, конкуренція та боротьба різних політичних партій, як складова формування та еволюції партійної системи Російської імперії, все більше привертає увагу дослідників [1.-С.115, 119; 2.-С.29-48; 3.-С.50-51; 4.-С.130, 128]. Звичайно, нас насамперед цікавить її український сегмент. Найбільш вдалим ракурсом для погляду “зсередини” вважаємо позицію членів та прибічників Української демократично-радикальної партії (УДРП), що виникла в грудні 1905 р. у розпалі першої російської революції й залишила помітний слід в історії українського національного руху [5]. Але чому саме ця позиція, саме цей погляд на події тих років?

По-перше, тому що в партійно-політичному спектрі УДРП займала місце “центру”, тобто “золотої середини” між українськими національними партіями (Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП) і Українською народною партією (УНП)), й лівоцентристське – між загальноросійськими (Конституційно-демократичною партією (КДП) – Партією народної свободи і Партією народних соціалістів). При цьому “демократична”, поміркована частина УДРП тяжіла до кадетів, а “радикальна”, лівіша – до

народних соціалістів. Проте найтісніші зв'язки були встановлені саме з Партією народної свободи внаслідок її більшого впливу, багаточисленності та організованості.

По-друге, УДРП акумулювала в собі значний інтелектуальний потенціал і завдяки цьому залишила помітний літературно-публіцистичний доробок, отож ми маємо надійне джерело для документального вивчення її поглядів.

По-третє, позиція УДРП відзначалася, попри полемічні пристрасті того бурхливого часу, зваженістю, аргументованістю та гуманністю. Але водночас – глибоким патріотизмом та громадянськістю.

Радикал-демократи у своїх свідченнях стосовно процесу партогенезу торкалися широкого кола питань: чим є та чи інша новонароджена українська партія – союзником чи противником, однодумцем чи конкурентом? Чи має вона шанси на довготривале життя? Чи буде з неї якась користь для “української справи”? Чи потрібна українським партіям, що мали слабку первинну структуру, малодосвідчені кадри та страждали від фінансових нестатків, відсутності стійкого лояльного електорату, а головне, від суперництва впливових, ідеологічно споріднених з ними загальноросійських політичних партій, організаційна самостійність, чи варто їм увійти до корпорації із загальноросійськими партіями? Яким має бути ставлення українських партій до національних меншин в Україні – конфліктним чи толерантним? Нарешті, серед кого шукати надійних союзників у російському визвольному русі? Як формулювалися відповіді на ці та інші питання – йдеться в цій статті.

Розглянемо ставлення УДРП до Революційної української партії (РУП), яка була заснована у лютому 1900 р. і протягом найближчих п'яти років еволюціонувала від конгломерату різнорідних (соціал-демократичних, революційно-народницьких і національно-демократичних) елементів до національно-пролетарської УСДРП (лютий 1905 р.). Ставлення українських діячів старшого покоління до першої соціалістичної партії було неоднозначним. Найбільш далекоглядні серед них, такі як Є.Х. Чикаленко, вважали її народження фактом безумовно позитивним: по-перше, як свідчення всезростаючої повноти і різноманітності українського суспільного життя, по-друге, як засіб залучення до рядів національного руху української молоді, яка негативно ставилася до культурницької діяльності “батьків”, прагнула активної діяльності в масах, і разом з тим була щиро прихильною до рідної культури. Ці діячі вважали, що завдяки РУП українська молодь не йтиме до рядів загальноросійських лівих партій і не стане “пропащою силою” для національного руху.

Інакше, з роздратуванням і обуренням, дивилися на ідейні пошуки молодих патріархи українського руху, які твердо відстоювали міцно освоєні позиції культурництва. Вони вважали, що революційні пошуки внесуть розкол до рядів діячів національного руху і спровокують чергову хвилю урядових репресій.

Природно, ерупістська молодь (ерупістами називали членів РУП) у відповідь докоряла старше покоління громадівців в інертності, надмірній лояльності, аполітичності, не завжди віддавала належне його реальним національно-культурним досягненням. Своєрідність ситуації полягала у тому, що серед лідерів РУП були діти цих же “батьків”-українофілів – Д.В. Антонович, М.А. Русов, Л.О. Юркевич, Н.Б. Грінченко, що надавало символічності проблемі взаємовідносин генерацій в українському русі.

Цікаво, що молоді діячі УДРП були налаштовані до РУП досить критично, не схвалюючи її надмірний нігілістичний пафос та хаотичність ідейних поглядів. Особливо яскравим виявом “розбрату” у світогляді ерупістів радикал-демократи вважали брошуру “Самостійна Україна” (Львів, 1900 р.) – перший програмний документ РУП. “Строката, туманна мова, гучні оклики, суперечності, фактичні помилки, непродумані уривки соціалізму і вельми відвертий шовінізм – сплелися у цій брошурі в такий заплутаний вузол, який партія виявилась, очевидно, неспроможною розплутати, а воліла розрубати. Вона швидко зреклася свого першого видання, цього первородного гріха, і прихильники “Самостійної України” виділились із РУП...”, – так коментував перший публічний виступ ерупістів С.О. Єфремов [6.-С.31]. Проте, незважаючи на відкол у 1902 р. від РУП

національно-максималістських елементів і їх об'єднання в Українську народну партію на чолі з адвокатом М.І. Міхновським, внутрішні коливання і конфлікти у РУП не припинилися.

Після реорганізації РУП в УСДРП у грудні 1905 р. і введення нею в програму вимоги національно-територіальної автономії України ставлення радикал-демократів до неї змінилося на краще; на виборах до II Державної думи були відзначені навіть спроби зближення та блокування, які, проте, виявилися безуспішними. У 1906-1907 рр. радикал-демократи були стурбовані наполегливим намаганням українських есдеків ввійти на автономних правах до РСДРП (поряд з польськими, латвійськими, єврейськими соціал-демократами). Цей альянс у разі його втілення, вважали діячі УДРП, загрожував збереженню національного обличчя УСДРП і призвів би до її поглинання централістичними елементами російської соціал-демократії. Як приклад, вказували на Українську соціал-демократичну “Спілку”, яка виділилася на початку 1905 р. із РУП, приєдналася до РСДРП і незабаром зовсім втратила свій первісний характер.

На думку Б.Д. Грінченка, ця частина української соціал-демократії “кинулася у міцні обійми жорстокої теорії державного централізму і знищення живих колективних індивідуальностей заради можливості одягти увесь світ у однакову сіру уніформу і з цієї причини ніяких автономій не визнає, а найбільше не визнає автономію України” [7.-С.119-120]. Корені цього явища Б.Д. Грінченко вбачав у тому, що українець, який відірвався від рідного ґрунту, завжди намагається показати, що він “більший москаль, ніж сам москаль” і тому більше вогню боїться звинувачень у національному шовінізмі. До таких ось панів, вважав Б.Д. Грінченко, і належать члени “Спілки”, які приєдналися до РСДРП і щиро намагалися спокутувати минулий гріх віри. Тому радикал-демократи застерігали лідерів УСДРП від небезпеки повторити долю “Спілки”, наголошуючи, що для “російської соціал-демократії централістичний деспотизм дорожчий і миліший за справжню свободу і розквіт живих народних організмів” [7.-С.120].

Для характеристики позиції російської соціал-демократії (і “Спілки” як її складової) стосовно українських національних партій та ідеї національно-територіальної автономії України показова стаття П.Л. Тучапського (псевдонім – П. Лукашевич), опублікована у журналі “Вестник жизни”. Зупинившись на з'ясуванні соціальної природи УДРП, автор підкреслив як найбільш суттєві для неї риси виключно інтелігентський характер, слабкість безпосередніх зв'язків з народними масами, прихильність до “дрібнобуржуазного утопічного” соціалізму, небажання визнавати класові суперечності і класову боротьбу організованого пролетаріату як провідної сили соціального розвитку, прагнення до розмежування з радикальними лівими силами, “дуже велику схильність” до трактування питання щодо української мови “як одного з найважливіших” для українського селянства. Він вважав УДРП “значною мірою поєднанням напрямків лояльних українофілів і драгоманівців” причому, на його думку, саме останній напрямок зазнав втрат [8.-С.34-35].

Торкаючись центральної вимоги програми УДРП – національно-територіальної автономії України, П.Л. Тучапський зазначив, що виключно широкі законодавчі права національних сеймів, яких вимагають радикал-демократи, не мають аналогів у федеративному устрої інших держав (США, Швейцарії, Австралії) і дають можливість передбачати відособлення економічного законодавства у різних автономних одиницях Російської держави, шкідливе для всієї сукупності економічного життя країни.

Відповідаючи на запитання, “яким повинно бути ставлення російської соціал-демократії до вимоги автономії України, відстоюваної УДРП й іншими українськими партіями?”, Тучапський писав, що “інтереси розвитку продуктивних сил Росії... і прямі інтереси пролетаріату – а тільки вони можуть бути критерієм наших суджень – зовсім не вимагають автономії України, особливо у тому надзвичайно широкому розумінні, яке виставляється ДРП і... РУП...” [8.-С.36-41]. Висуваючи ряд рішучих міркувань “проти”, наголошував на тому, що економічне життя України занадто тісно пов'язано з життям всієї Росії, тому надання широких повноважень українському сеймові тільки загальмує

подальший поступальний розвиток капіталізму, що економічні особливості України, які “не такі вже й значні, як це видається українським націоналістам”, вдало доповнюють економічні особливості інших частин Російської держави, що штучне відособлення економічного життя України тільки зашкодить її промислового розвитку, рівно як і розвитку центра Росії [8.-С.42-43].

Ще менш сприятливою, на думку П. Тучапського, була б автономія України “для безпосередніх інтересів пролетаріату і насамперед всього пролетаріату, що проживає на українській території”, адже внаслідок своєї нечисленності промислові робітники України не зможуть завоювати більшості у власному національному парламенті і значно вплинути на хід законодавства. Разом з тим представники пролетаріату всієї Росії зможуть домогтися незмірно більш важливих поступок з боку панівних класів у загальноросійському парламенті, природно, за умови введення загального виборчого права.

Стосовно до негативних сторін централізації, вони можуть бути нейтралізовані реалізацією програми РСДРП з національного питання: широким місцевим і обласним самоврядуванням, повною рівноправністю всіх громадян, свободою друку, освітою рідною мовою, введенням національних мов нарівні з державною російською у всі місцеві суспільні і державні заклади.

Запобігаючи звинуваченням у посяганні на право націй на самовизначення, П. Тучапський стверджував, що “у цьому випадку ми не маємо справи з вимогою нації: ні українське селянство, ні український пролетаріат ніде не виступали (за виключенням 2–3-х випадків) з вимогою автономії України... Ми маємо справу поки що тільки з вимогами партій, які носять майже виключно інтелігентський характер. Ми думаємо, що ці партії перебільшують (безсумнівно, *bona fide*) глибину національного почуття українського народу. Поки він цього почуття не виявляє. Внаслідок цього українські національні партії здаються нам значною мірою такими, що насаджують в українському народі це національне почуття...”. Отже, робив висновок Тучапський, ставлення російської соціал-демократії до українських партій повинно бути таким: “... оскільки вони будуть представляти реальні інтереси українських народних мас, постільки вони – її бажані союзники, оскільки ж їх прагнення будуть шкодити інтересам пролетаріату всієї Росії і розвитку продуктивних сил по всій країні – постільки вона буде з ними боротися” [9.-С.37-39].

Застосування теорії національного питання до сучасних конкретно-історичних умов російської імперської дійсності початку ХХ ст. – ключовий елемент світогляду українських ліберальних демократів. У перші місяці революції лідери партії заявляли в пресі, що не торкатися або відкласти вирішення національного питання – це означає “значною мірою послабити значення державної перебудови і створити у майбутньому можливість нової боротьби, яка врешті призвела б до того ж гноблення найслабших, яка складає одну із болючих проблем сучасної Росії”; миру у країні можна досягти тільки за умови визнання всіх народностей Росії її рівноправними господарями [10.-С.110].

Стимулом для повнішого висвітлення цієї проблеми стала необхідність відповісти опонентам “зліва” і “справа”. Опонентом “зліва” виявився лідер лівого крила РУП Д.В. Антонович, який оголосив у №11 партійного журналу “Праця” (1905 р.) національне питання “неіснуючим”, придуманим буржуазією для заглушування пролетарської класової свідомості і відволікання робітників від дійсно суттєвих проблем [11]. Йому негайно відповів С.О. Єфремов, стверджуючи, що всі спроби позбутися національного питання, відмахнутися від нього, приречені на невдачу, оскільки “ознаки національної сутності” належать до загальнолюдських і знищити їх неможливо, не спотворивши разом з тим до відомої міри і людського образу і подоби [12.-С.196]. Національне питання, потенційно існуючи у будь-якому людському суспільстві, яке досягло певного рівня культурного розвитку, особливої гостроти набуває лише за наявності національного гноблення. “Для пригноблених національностей питання національне є питання деякою мірою чистого повітря, міцного здоров’я і втрачає таке значення тільки за справедливого вирішення, тобто за повного задоволення національних потреб. До того часу всі зусилля оголосити

національне питання неіснуючим залишаться оголеним побажанням тієї чи іншої особи, доктринерською спробою шляхом відповідного декрету скасувати життя з його непохитними вимогами”. Все це повною мірою С.О. Єфремов відносив і до українського питання, вважаючи, що теоретичні “заперечники” національного питання на практиці “повинні стояти на ньому, якщо не хочуть перестати бути самими собою” [12.-С.197].

Приводом для полеміки “справа” послугувала друкована заява редактора-видавця газети “Заря” (1905, №208) Ярмонкіна у дусі великодержавного валуєвського циркуляра 1863 р., що “українського народу, української мови немає і ніколи не було, отже, немає і бути не може у нас української інтелігенції”, з роздумами з приводу прагнення “українофілів” створити “Русь-Україну від Карпат до Кавказу” під патронатом Австро-Угорської монархії. Виступ Ярмонкіна С.О. Єфремов іронічно назвав “декретом про скасування української інтелігенції” [13.-С.276], відзначивши як найбільш характерну рису подібних атак на український рух “вельми вражаючу легкість, з якою різноманітні пани Ярмонкіни беруться за вирішення українського питання, не маючи аніякісного уявлення ні про його стан, ні про принципове обґрунтування, ні навіть про фактичний бік справи”. Він підкреслював, що єдиний шлях вирішення національного питання – у можливості вільного самовизначення, оскільки тільки в цьому випадку сили нації підуть не на консервативну роботу відстоювання свого національного “Я”, а на творчу життєдайність [13.-С.289-290, 293].

Антиподом націоналізму радикал-демократи вважали марксизм. Основну ваду марксистської теорії вони вбачали у схематизмі і механістичності, які знищують “людину, як життєтворчу одиницю” і “живу соціальну одиницю, тобто націю” [14]. С.О. Єфремов так висвітлював сутність підходу марксистів до національного питання: “Національність оголошена ворогом вселюдської згоди та братерства і, як найвищий вияв цієї думки, висунуто твердження, що найбільш революційний елемент сучасного суспільства – пролетаріат – не має рідного краю” [15.-С.116]. Більше того, вчення марксизму “за своєю сутністю” виключає постановку яких-небудь національних завдань, постільки виходить із невідворотності зникнення у віддаленому майбутньому різних націй унаслідок злиття. На звинувачення у шовінізмі радикал-демократи відповідали, що “шовіністами можуть бути лише представники панівної нації, але ні в якому разі не слабкіші і пригноблені нації, ...ті нації, стосовно яких порушується найелементарніша справедливість з боку панівної нації”. Викриваючи прагнення марксизму до нівелювання людської індивідуальності, писали, що “стає лячно за той соціалізм, який марксистисти виставляють своїм ідеалом і якщо тільки вони не виправлять своє вчення... то їх соціалізм може перетворити людей у якусь отару овець, або армію солдатів, яка, чого доброго призведе до деспотизму”. Вихід вбачали у визнанні ролі людської індивідуальності та її вольового імпульсу, у реальній оцінці значення національного чинника, й того факту, що вільний розвиток кожної національності в умовах гарантій загальногромадянських свобод є запорукою “прогресу людського духу” і “реалізації в світі ідей свободи, добра та краси” [14].

Радикал-демократи різко негативно ставилися до тактичної лінії Української народної партії, що була створена наприкінці 1901 – на початку 1902 рр. і порівняно активно проіснувала до 1907 р. Щоправда, у червні 1905 р. на міжпартійному з’їзді в Полтаві була спроба налагодити стосунки між УДП, УРП і УНП на автономістсько-федералістській платформі. Але внаслідок все більшого виявлення істинного обличчя УНП контакти між партіями слабшали. І причина була не тільки в самостійницьких прагненнях енуїстів (так називали членів УНП), які ставили своєю кінцевою метою завоювання будь-яким чином державної незалежності України й розцінювали автономію як програму мінімум українського руху. Гнів радикал-демократів викликали насамперед яскраво виражені ксенофобські тенденції цієї партії, особливо “Десять заповідей УНП”. Серед правил, що містилися у цьому “кодексі честі” українського націоналіста, особливо нищівній критиці піддавалися такі: “Всі люди твої брати, але москалі, поляки, мадяри й жиди – це вороги нашого народу, як довго вони панують над нами й визискують нас... Україна для українців!

А тому виганяй з неї усіх ворогів-зайд”. Коментуючи ці “заповіді”, Єфремов з обуренням писав, що УНП “вельми рішуче стала на ґрунт самого крайнього, можна сказати, неприкритого шовінізму, під виглядом інтересів робітничих мас сповідуючи неприкрите людиноненависництво, роздмухуючи вогонь національної ворожнечі”. Він передбачав, що поступово, “клаптик за клаптиком, впадуть з партії її неначебно соціалістичні шати, і тоді виразно постане нічим не прикрашена шовіністична сутність її, яка надасть досить певний вигляд цим... “істинно-українським” людям” [6.-С.33]. Інший відомий журналіст із середовища УДРП Ф.П. Матушевський у липні 1907 р. передбачав, що, незважаючи на те, що в Україні УНП ніколи не вважали партією серйозною і солідною, програма її може знайти певне підґрунтя в українському русі, і якщо не тепер, то пізніше, у більш підходящий час, запущені нею у вжиток лозунги використають більш безсоромні демагоги [16.-С.131]. Критичні відгуки про М.І. Міхновського та його прихильників в 1907-1914 рр. знаходимо в “Щоденнику” засновника УДРП та видавця газети “Рада” Є.Х. Чикаленка.

Цікаво, що солідарність із радикал-демократами в критиці УНП виявляли й українські есеїсти. Так, С.В. Петлюра характеризував УНП як “партію націоналістичну зі всіма негативними шовіністичними рисами національної обмеженості й вузькості”, загальною тенденцією літературної продукції котрої є нетолерантність і ворожість до національних меншин України. Вважав її політичний вплив “нікчемним”, а саме її існування – показовим, як свідоцтво “хворобливої” націоналістичної течії, що започаткована серед українського суспільства [17.-С.55,63]. В.К. Винниченко використав деякі риси особистості М.І. Міхновського в зображенні постаті Данила Недоторканого в оповіданні “Поміркований та щирий”, потрактованого з часом як карикатурно-узагальнений образ українського самостійника. Звичайно, занадто гострий тон цієї полеміки – відображення злободенності моменту. Але принципів розходження між УДРП та УНП у розумінні суті та покликання націоналізму, специфіки відносин української нації та національних меншин – безумовні.

Взаємовідносини українських радикал-демократів з загальноросійськими партіями диференціювались, насамперед, залежно від позиції останніх у національному питанні. Повне неприйняття викликали чорносотенні партії та організації, що відстоювали збереження абсолютної монархії і єдинонеподільної Росії. Більш помірковане ставлення висловлювалося до праволіберальних партій (“Союз 17 октября” і його сателітні організації), тим більше, що під час першої революції октябристи в Україні були цілком лояльні до національно-культурних вимог українців.

Найбільше співчуття і живу зацікавленість викликали ліві ліберали – партія конституційних демократів (кадетів). У середовищі радикал-демократів спостерігалися різні підходи стосовно до позиції кадетів з національного питання. Члени УДРП, що одночасно входили до складу обох партій, вважали позицію кадетів оптимальною. На їх думку, “не декларуючи якогось одного позитивного вирішення цього питання і разом з тим не відкидаючи ні одного з них, партія підходить до національного питання з діловою обережністю, продиктованою передбаченням реальної політики” [18.-С.161].

Значно критичніше розцінювали позицію кадетів члени центрального керівництва УДРП. Так, Є.Х. Чикаленко взагалі був переконаний, що “все російське суспільство вороже ставилося до відродження української нації і кожна течія або партія мотивували це своїм штампунктом. Крайні праві, “чорносотенці”, різко і брудно боролися з українством, виходячи з того, що у Росії повинні бути “один цар, одна віра і один народ”; ліберали протидіяли делікатніше, але все ж твердо стояли за “єдину неподільну Росію” і боялися усього того, що загрожує її цілісності; а крайні ліві палко виступали проти національних рухів “в ім’я єдності пролетаріату”. Коли українство підіймало голову і висовувало претензії навіть тільки на самостійне культурне життя, тоді всі ці ворогуючі між собою російські партії і течії об’єднувалися у боротьбі з українським рухом, постаючи проти нього, як тепер кажуть, “єдиним фронтом” [19.-С.35].

Звичайно, це висловлювання носить занадто категоричний характер і не враховує нюансів у середовищі українських кадетів. Як свідчать джерела, співчуття до програмних

вимог українських ліберальних демократів, зокрема до ідеї національно-територіальної автономії, виявляли кадети Волинської, Катеринославської, Київської, Полтавської губерній [20.-Ф.523.-Оп.1.-Спр.97.-Арк.5зв.,6; Спр.216.-Арк.27-28зв; Спр.73.-Арк.1зв.].

У листопаді 1905 р. Л.М. Жебунев писав одному із керівників партії, відомому земському діячеві І.І. Петрункевичу, що “ми, українці, маємо потребу в тому, щоб нас кликали на з’їзди конституційно-демократичної партії, як представників українських партій, і якщо можна – на з’їзди земських і міських діячів. Якщо Ви можете допомогти нам, рекомендуючи нас тому і іншому бюро, то дуже зобов’яжете Ваших земляків. Якщо ні, прошу Вас вказати, до кого я тут, у Петербурзі, повинен звернутися?” У наступному листі Л.Н. Жебунев цікавився, “як вирішилося підняте Вами у бюро кадетської партії питання про запрошення членів УДП (мова йде про попередницю УДРП – Українську демократичну партію – С.І.) на з’їзди кадетської партії, тобто про представництво української партії? Якщо бюро не вирішило цього питання, а перенесло на загальні збори, то коли намічаються ці збори?”. Він писав, що хоче заздалегідь повідомити своїм колегам по партії про прийняте рішення і відправити до бюро кадетської партії їх адреси [20.-Ф.523.-Оп.1.-Спр.319.-Арк.3зв., 5-5зв.]. Чим завершилося його клопотання і чи запрошувалися в подальшому українські демократи на кадетські з’їзди як офіційні гості – точно встановити не вдалося. Імовірно, що інтереси українців на з’їздах КДП, як і раніше на з’їздах земських і міських діячів, захищали особи, що брали участь одночасно в обох партіях – Конституційно-демократичній і Українській демократичній (радикально-демократичній).

У квітні 1906 р. радикал-демократи добивалися від ЦК кадетської партії включення українського питання в порядок денний III-го делегатського з’їзду. Редактор органу УДРП “Рідний край” М.А. Дмитрієв у листі до ЦК запитував, куди слід направляти матеріали, які повинні розглядатися у ході обговорення національної проблеми. Дмитрієв підкреслював, що “кадетам на Україні, щоб бути істинно народною партією, слід зближуватися в своїй праці з УДРП” [20.-Ф.523.-Оп.1.-Спр.319.-Арк.1зв.].

Про те ж прохали лідери Петербурзької громади. Але керівництво кадетів не виявило бажання поставити національне питання на розгляд з’їзду, незважаючи на те, що були підготовлені спеціальні доповіді Ф.Ф. Кокошкіна і В.Д. Набокова. Відповідаючи на настирливі прохання українців розглянути на з’їзді національне питання, І.І. Петрункевич заявив: “Не змінювати ж заради вас програму свого з’їзду!” [21.-С.13].

Ця відмова не була випадковою: як відомо, лідер партії П.М. Мілюков не приховував думки, що “питання національні, самі по собі, загрожували ускладнити питання соціальні і конституційні, що становили наше головне завдання. Різниця бажань і вимог різних національностей злилась би при цьому в загальні формули... це є спосіб до підвищення вимог найменш готових до “автономії” народностей” [22.-С.369]. Сутність ставлення Партії народної свободи до національного питання надзвичайно виразно охарактеризувала член ЦК, журналістка А.В. Тиркова, яка відверто визнавала, що “...кадети були проти республіки, проти розчленування Росії, стояли за її цілісність, неподільність, проте вважали за необхідне дати іногородцям право навчатися рідною мовою, вживати її нарівні з російською у місцевих, земських і судових. У польському питанні йшли далі. В кадетську програму входила автономія Польщі... Треба визнати, що багато хто з кадетів, а тим більше виборці, що подавали за них голоси, не орієнтувалися в малодослідженій, строкатій етнографії Росії, не знали, де всі ці народи й племена живуть? І чого власне її не вистачає?... Це невігластво не охолоджувало шляхетного бажання дати цим невідомим всі права, всі свободи. Самодержавство їм в чомусь відмовляло, якимсь чином робило утиски. Треба утиски припинити і надати якомога більше прав. Красномовні кадетські оратори, посиляючись на високий авторитет європейських учених юристів, переконливо доводили, що в правовій державі все це належить надати, що право самовизначення народів є право священне” [23.-С.255-256]. Але все ж стосовно українців кадетська партія не поспішала це “священне право” визнавати, тим більше – активно публічно підтримувати. Відповідно формувалася й політична лінія партії: збереження єдиної-неподільної Росії, поділ націй на

“державні” й “недержавні”, на “зрілі” й “незрілі”. Українці, на думку офіційного кадетського керівництва, належали до останніх.

Пізніше О.Г. Лотоцький, що неодноразово брав участь у загальноросійських з'їздах (кустарно-промисловому (1902 р.), установчому “Лиги образования” (весна 1906 р.), культурно-просвітницьких товариств (весна 1906 р.), діячів народної освіти) у складі “українського лоббі”, критично оцінював загальне враження від цих контактів, адже коли “серед тих, хто вважав себе “єдиними господарями у “російській державі” або “на російській землі”, з'являлися українці і заявляли про певні свої права, то це вважалося недоречним втручанням якихось сторонніх і безправних елементів у справи, які їх не повинні стосуватися”. Але, визнавав він, спостерігалася “певна гама стосунків залежно від часу, до якого відносяться стосунки цього типу” [24.-С.425].

Незважаючи на це, радикал-демократи не втрачали надії привернути увагу ЦК КДП до національної проблеми. На травневому (1907 р.) з'їзді УДРП було прийнято рішення направити свого представника на найближчий з'їзд кадетської партії для досягнення згоди щодо загальних питань, особливо національного, “якби на з'їзді з'ясувалось, що діяльність цих партій можна координувати”. Але, як виявилось, співпадіння національних позицій обох партій залишалося досить проблематичним як у революційний, так і в постреволуційний період.

Стосовно цього цікавий лист у ЦК від 8 грудня 1908 р. керівника місцевої організації кадетської партії Волинської губернії письменника Д.В. Марковича, який повідомляв, що партійна група з 12 осіб розпалась, оскільки “українці відмовилися і вийшли з партії, фракція котрої в Думі не тільки ігнорувала українців як народність, що має всі права на національне самовизначення, складає 27 мільйонів, які мають свою літературу, пісню і культуру – але фракція навіть звука не подала на захист хоча б права навчання на Україні на материнській мові, навіть не дала підписів в заяву 37 про це право. Українці неодмінно у загальній боротьбі і в опозиції завжди будуть підтримувати своїх братів – великоросів і йти з партією народної свободи, – але остільки, оскільки це не буде шкодити національному розвитку українського народу і його майбутньої автономії” [20.-Ф.523.-Оп.1.-Спр.197.-Арк.27].

І все ж, незважаючи на розбіжність у поглядах на національну проблему, неминучі конфлікти та зіткнення, тяжіння українських радикал-демократів до тісних контактів з кадетами не зменшувалося. І якщо воно не завжди знаходило відгук у центрального кадетського керівництва, то значно успішніше реалізовувалося на місцях. Цьому сприяли як близькість програм обох партій і соціальна спорідненість, так і подвійне членство деяких відомих лібералів в УДРП і КДП, тісне дружнє спілкування кадетів і радикал-демократів. Щоправда, при досягненні компромісів на поступки частіше йшла українська сторона, усвідомлюючи переважаючу силу і вплив кадетської партії в Україні, але не бажаючи злитися із загальноросійською ліберальною партією і остаточно здати національні позиції.

Нарешті, маючи досвід виборів до трьох Державних дум, у 1908 р. радикал-демократи переконалися, що, незважаючи на пропаганду демократичного вирішення національного питання, на постійні заклики “розвіяти швидше туман централізму... і з більшою увагою придивитися до життя” [15.-С.129], позиції провідних прогресивних загальноросійських партій з національного питання практично не змінилися, вирізняючись “крайньою нечіткістю і відсутністю позитивних суджень”. На думку М.А. Славинського, ці програми все ж таки не йшли далі громадянської політичної рівноправності всіх національностей і права кожної нації на самовизначення, не вкладаючи в нього конкретного змісту. Про національно-територіальну автономію ці програми або замовчували, або промовляли малозрозуміло, змішуючи поняття обласної і національної автономії. Тільки в програмі партії соціалістів-революціонерів містився натяк на федералістське розуміння міжнародних відносин майбутньої Росії, але цей натяк з програмою не зливався і здавався в ній випадковим фрагментом [18.-С.161]. Таким чином, національне питання прогресивні

загальноросійські партії розглядали лише стосовно до кардинальних проблем реформування держави. Самостійного інтересу воно для них не становило.

У системі координат українських політичних сил напередодні і в період революції 1905-1907 рр. УДРП зайняла місце “центру” між РУП (УСДРП) і УНП. Зазначимо, що якихось різких формальних розбіжностей між програмами цих партій майже не існувало. Розбіжності носили головним чином тактичний характер (еволюція чи революція, пошуки компромісів чи конфронтація, шлях ненасильства чи можливість збройної боротьби), але саме вони і перешкодили встановленню конструктивних стосунків між радикал-демократами, есдеками і енупістами. Для радикал-демократів УСДРП була недостатньо національно-виразна і патріотична, а УНП – занадто нетолерантно налаштована стосовно до національних меншин і обділена політичним реалізмом. У свою чергу, для українських соціал-демократів УДРП була “помірковано-акуратна” і “буржуазна”, а для членів УНП – недостатньо безкомпромісна і рішуча у своїх національних вимогах. До того ж українські есдеки були впевнені, що національне питання може розв’язати в Україні, як і скрізь, лише соціал-демократія. “Саме вона, – декларував у 1906 р. орган УСДРП “Вільна Україна”, – понесе у народні маси здоровий націоналізм, котрий не буде затримувати класової свідомості пролетаріату як міського, так і сільського, а через се не буде зупиняти величезного соціального процесу диференціації класів на підставах капіталістичної продукції, на підставах економічних протилежностей цих класів. Навпаки, “націоналізм” соціал-демократії сприятиме сьому”. Есдеки вважали, що саме вони стояли й стоять “на сторожі національних прав українського народу”, а тому повинні вирвати з рук буржуазії “монополію на розв’язання національного питання”, бо вона зайвий козир у буржуазії, мета якої – затемнити класову свідомість пролетаріату, продовжити своє панування [25.-С.115-116]. Проте, незважаючи на готовність радикал-демократів шукати союзників у національному таборі на платформі спільної боротьби за відновлення національно-політичних і культурних прав свого народу і забезпечення конституційних гарантій вільного національного розвитку, в роки першої російської революції міцного і плідного союзу, або бодай тривкого співробітництва між трьома основними українськими партіями не вийшло. Переважали взаємна критика, конкуренція, дискусії, в ліпшому випадку – розподіл “сфер впливу” (так, цариною діяльності як партії інтелектуальної та поміркованої УДРП вважали пресу, “Просвіти”, клуби, українську парламентську групу та петиції до влади).

Тип міжпартійного суперництва, який склався на початку минулого століття в українському сегменті російської багатопартійності, на наш погляд, можливо охарактеризувати, за термінологією Ф. Ленера [26.-С.189], як “гетерогенний”, тобто такий, коли суперники сперечаються один з одним за підтримку одночасно різних груп виборців, не маючи “свого” стійкого електорату, намагаються поєднати інтереси різних, інколи конфліктних соціальних шарів та груп, незалежно від їх класової належності. Передвиборчі коаліції складаються, зазвичай, між спорідненими партіями. Такий тип відносин властивий для суспільства на шляху модернізації, перетворення традиційних структур на модерні, аграрної економіки на індустріальну. Багатоукладне суспільство, а до того ж таке, що має страти з різними культурними, мовними, національними, релігійними та іншими інтересами, утворює передумови для виникнення саме багатопартійної системи. Така система й почала складатися в Російській імперії в останній період її існування.

УДРП, як партія парламентського типу, кадрова, напівлегальна (але не легалізована офіційно, попри всі намагання!), сприяла, спираючись на свої ресурси, створенню цієї системи. Можливо, системи конкурентної, але – не конфліктної. Такої, щоб стабільно функціонувала та слугувала розквіту громадянського суспільства, розвою конституціоналізму та трансформації імперії в федерацію рівних і вільних народів.

Джерела та література

1. Павко А.І. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. – 2001. – №4.
2. Леонов С.В. Партийная система России (конец XIX – 1917 год) // Вопросы истории. – 1999. – №11-12.
3. Касьянов Г.В. Український націоналізм: проблема наукового осмислення // Український історичний журнал. – 1998. – №2.
4. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923 рр.: нові інтерпретації // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 2 (1995-1997). – Львів, 1999.
5. Чмырь С.Г. (Иваницкая С.Г.). Украинская Демократично-Радикальная партия: генезис, программа, тактика (90-е гг. XIX в. – 1909 г.) // История национальных политических партий России. – М., 1997.
6. Ефремов С. Из общественной жизни на Украине. – М., 1916.
7. Вартовий П. З українського життя // Нова громада. – 1906. – №10.
8. Лукашевич П. Украинские национальные партии // Вестник жизни. – СПб., 1906. – №2. – 10 апреля.
9. Тучапский П. К вопросу об автономии Украины // Вестник жизни. – СПб., 1906. – №9. – 19 июля.
10. Ефремов С. Заметки на текущие темы // Киевская старина. – 1905. – Кн. 1.
11. Войнилович С. Неіснуюче питання // Праця. – 1905. – №11.
12. Ефремов С. Заметки на текущие темы // Киевская старина. – 1905. – Кн. 2.
13. Ефремов С. Заметки на текущие темы // Киевская старина. – 1905. – Кн. 3.
14. Н. Марксизм і націоналізм // Вісті. – 1906. – №1. – 5 лютого.
15. Єфремов С. Відгуки з життя та письменства // Нова громада. – 1906. – №5.
16. Матушевський Ф. З українського життя // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Кн. 7.
17. Петлюра С. З українського життя // Україна. – 1907. – Т. 2. – Май.
18. Славинский М. Имперское единство и национальный вопрос // Зарницы. – СПб., 1908. – Сб. 1.
19. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1926. – Ч. 3.
20. Державний архів Російської Федерації (м. Москва).
21. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1934. – Ч. 3.
22. Милуков П.Н. Воспоминания. 1859-1917. – М., 1990. – Т. 1.
23. Тыркова-Вильямс А. На путях к свободе. – Лондон, 1990.
24. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1934. – Ч.2
25. Личко І. Огляд внутрішніх справ. Товаришам з “Хлібороба” // Вільна Україна. – 1906. – Ч. 1-2.
26. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 1997.

SUMMARY

The article is devoted to the question of relationship of UDRP with RUP, USDRP, “Spilka”(Ukrainian Social-Democratic Union), UNP and Russian monarchies. The author characterises the positions of RSDLP and KDP in connection with Ukrainian national parties (especially UDRP) and idea of national-territory autonomy.